

SISUKORD

1. Tähestik. Häälikute liigid. Häälikuühend	6
2. Liitsõna ja liitega sõna	8
3. Kokku- ja lahkukirjutamisest	10
4. Kui sõna on liiga pikk...	12
5. Tekstiõpetus. Kirjeldav kirjand	14
6. <i>h</i> -täht sõna alguses ja sees	16
7. Suur algustäht	18
8. Väike algustäht	20
9. Suur ja väike algustäht koos. Jutumärgid	22
10. Tekstiõpetus. Jutustav kirjand	24
11. Sõnaliigid	26
12. Omadussõnad ja nende võrdlemine	28
13. Vastandsõnad ehk antonüümid	30
14. Arvsõnad	32
15. Tekstiõpetus. Arutlev kirjand	34
16. Sõna kohta küsimuse esitamine	36
17. Eesti keele käänded	38
18. Olulist käänetest ja käänamisest	40
19. Homonüümid	42
20. Tekstiõpetus. Eeltöö	44
21. Tegasõna ehk verb	46
22. Pööramine	48
23. Ajavormid	50
24. Sünonüümid ehk sarnase tähendusega sõnad	52
25. Tekstiõpetus. Teksti ülesehitus	54
26. Lauseliikmed	56
27. Lihtlause ja liitlause	58
28. Koondlause	60
29. Otsekõne	62
30. Tekstiõpetus. Teksti jagamine lõikudeks	64
31. Võõrsõnade tunnused	66
32. Võõrsõnade õigekiri	68
33. Kordame <i>-nüüme</i>	70
34. Keelega saab mängida	72
35. Tekstiõpetus. Meediatekstitid	74
SÕNASELETUSI	76

1. Tähestik. Häälikute liigid. Häälikuühend

Harjutus 1. Tähestikku õppisid juba esimeses klassis. Arutlege klassis järgmiste küsimuste üle.

1. Miks on vaja tähestikku hästi tunda?
Kus ja millal seda igapäevases elus vaja läheb?
  2. Kui palju on eesti tähestikus tähti? Nimeta võõrtähed.
  3. Mis vahe on häälikul ja tähel?
- Kontrolli, kas mäletad tähestikku veatult. Koosta vihikusse eesnimedest tähestikulises järjekorras nimekiri: iga nimi alaku erisuguse tähega (võõrtähed võid välja jätta), nt *Anni, Berit, Carmen*...
Tee seda tähestikku vaatamata. Kes oli klassis kiireim?

Kindlas järjekorras tähed moodustavad **tähestiku**. Sulgudes on võõrtähed, mida kasutatakse ainult võõrnimede ja võõrkeelsete sõnade kirjutamisel. **AB(C)DEFGHIJKLMNOP(Q)RSŠZŽTUV(W)ÖÄÕÜ(X)(Y)**
Häälikuid saab jaotada **täishäälikuteks** ja **kaashäälikuteks**.

Täishäälikud on *a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü*.
Kõik ülejäänud on **kaashäälikud**.

- Tuletage klassis meelde, missugused kaashäälikud on sulghäälikud.

Kaks erisugust täishäälikut kõrvuti moodustavad **täishäälikuühendi**.
Mitu erisugust kaashäälikut kõrvuti moodustavad **kaashäälikuühendi**.

Kaashäälikuühendis kirjutatakse kõik tähed ühekordselt.
Nt *kaslane, linlane, lipnik, kausjas*.

Lisaks sellele, et häälikuid saab jaotada täis- ja kaashäälikuteks, saab neid jaotada ka **helilisteks** ja **helituteks**.

Helitud häälikud on *g/k, b/p, d/t, f, h, s/z, š/ž*

Kõik ülejäänud (kõik täishäälikud + *j, l, m, n, r, v*) on **helilised häälikud**.

Liide *-gi* lisatakse helilisele häälikule (*isagi, toolgi, kammgi*).

Liide *-ki* lisatakse helitule häälikule (*saagki, busski, garaazki*).

Liidete -gi ja -ki lisamisel ei kehti kaashäälikuühendi reegel ja sõnasse jäävad kõik tähed alles. Seda ka siis, kui kõrvuti satub kolm ühesugust tähte (kokkki, pakkki).

Harjutus 2. Kirjuta järgmised nimed vihikusse, reastades need tähestikuliselt perekonnanime järgi.

Tiina Kask, Mari Lepp, Marge Vaher, Liis Tamm, Karl Kuusk,
Marko Mänd, Tuuli Kadakas, Maris Tamm, Margit Mänd, Maarja Haab,
Lauri Lehis, Vaike Jalakas, Markus Pärn, Martin Pärn

Harjutus 3. Kirjuta sõnad vihikusse ja lisa neile liide *-gi* või *-ki*. Iga sõnarea juurde kirjuta üks sõna, mis võtab eelmised kokku.

Näidis. *klaverigi, harfki, klarnetki, viiulgi – pillid*

vanaema, nõbu, lell, vend –	pruun, must, beež, hall –
seep, šampoon, svamm, hari –	koolon, hüüumärk, koma, punkt –
taldrik, kauss, kruus, kann –	Lai, Pikk, Aia, Koidula –
luulekogu, romaan, jutustus –	laud, kapp, diivan, riiul –
Fiat, Mazda, Opel, Ford –	Arno, Teele, Toots, Kiir –

Harjutus 4. Koosta laused järgmiste sõnadega. Jälgi häälikute pikkust.

rida, riida, kivi, kiivi, kana, kanna, tule, tulle, kare, kaare, kevad, keevad, pali, palli, puri, puuri

Harjutus 5. Missugused sõnad koosnevad ainult täishäälikutest?

aed, aia, õel, õe, veel, uuel, ea, hea, iga, ahi, ei, õue, aia, öö, ööd, häda, auk, au, ala, äri, õu, äär, Epp

Peatüki lõpuluğu

Andres Ehin

käes on savi

käes on suur savi

käes on kuum savi

eemale linnast

eemale linnast

sõidavad savitajad

kui käes on savi

siis soe on merevesi

üks savitaja ütles teisele

„Ma tunnen su vastu suurt havi!”

suurt havi! suurt havi! suurt-suurt havi!

suur savi! päevad pikad!

suur savi! valged ööd!

kui savi on käes siis saame pahata!

...

me läksime üle mure

ja muri kohises

me lend'sime üle mure

ja muri mühises

me muremehed kõik! juhhei!

ei mureta olla saa! juhhei!

muri – see on meie leib! juhhei

muremehed! taruiraraa!

(Andres Ehin „Luba linnukesel väljas jaurata”)

- Kirjuta luuletus „Me läksime üle mure” vihikusse ning seejärel
  - tõmba jooned alla kaas- ja täishäälikuühenditele;
  - silbita kõik sõnad püstkriipsuga;
  - kirjuta välja need sõnad, millele tuleks lisada liide *-ki* (6 sõna).
- Nagu näed, on autor luuletustes täishäälikutega mänginud. Mida arvad niisugustest luuletustest? Põhjenda oma arvamust.

2. Liitsõna ja liitega sõna

Harjutus 1. Leia katkendist kõik liitsõnad.

Kärt vahetas linnariided dresside vastu ning läks tööks vajalikku materjali otsima. Puukuurist leidis ta kaks parajas mõõdus kasehalgu, mis sobisid ideaalselt järi jalgadeks. Näppu hakkas ka sobilik lauatuukk istumise tarvis. Nüüd jäi istmelaud veel ainult pingi jalgade külge naelutada. Meisterdaja võttis piraka haamri, et istmelaud paari kõva pauguga kinni lüüa. Aga... Oeh! See töö ei tahtnud Kärdi käes sugugi edeneda. Kas läks löök viltu või paindus nael kõveraks. Kõverikud kiskus Kärt, hambad ristis, lauast välja ja alustas uut haamerdamist. Ai! Appi! Täie hooga lajatatud haamrilöök tabas sõrme! Valu tahtis mõistust võtta. Veendunud, et vasakul käel ikka veel viis sõrme alles on, rahunes pingimeister pisut ning kihutas nuttes isa käest abi saama.

(Reet Made „Salaroheline hiis” järgi)

Liitsõna koosneb mitmest sõnast. Igal sõnal on ka omaette tähendus, aga liitmisel tekkinud sõna on vähemal või rohkemal määral teistsuguse tähendusega.

Nt *kohv* + *kruus* = *kohvikruus*, *kool* + *kott* = *koolikott*,
pink + *naaber* = *pinginaaber*

Sõnade liitmisel jäävad alati kõik tähed alles, ka siis, kui see on vastu kaashäälikuühendi reeglile.

Nt *vask* + *katel* = *vaskkatel*, *mets* + *sig* = *metssiga*, *pann* + *kook* = *pannkook*

Kui sõnade liitumise kohale jääb kolm ühesugust tähte, siis pannakse sõnade liitumise kohale parema loetavuse huvides sidekriips.

Nt *plekk-katus*, *tikk-kontsad*

Sõna tähendust saab muuta ka liite abil. Liitel üksi ei ole tähendust.

Nt *kohv* + *ik* = *kohvik*, *Eesti* + *lane* = *eestlane*, *laul* + *ja* + *nna* = *lauljanna*

Kui liite lisamisel on sõna lõpus ja liite alguses erisugused kaashäälikud, kehtib kaashäälikuühendi reegel.

Nt *pikk* + *lik* = *piklik*, *täpp* + *ne* = *täpne*, *uss* + *jas* = *usjas*

Kui liite lisamisel on sõna lõpus ja liite alguses ühesugused kaashäälikud, jäävad kõik tähed alles.

Nt *kesk* + *kond* = *keskkond*, *modern* + *ne* = *modernne*

Harjutus 2. Otsusta, kas tegemist on liitsõnaga või liitega sõnaga, ja jaota sõnad selle põhjal vihikus tabelisse. Mõlemasse veergu tuleb sõnu võrdselt.

kassiema, kaslane, tuuline, vihmauss, keskkool, mesilane, okkiline, keskkond, kannuke, kohviveski, meeskond, jäine, männiokas, kastekann, usjas, õppereis, matkakott, külmik, jäälill, meeskoor, tuuleveski, õpilane, huviline, külmkapp

Harjutus 3. Moodusta järgmistest võrdlustest liitsõnad ning lisa, mis või kes võiks olla niisugune.

magus nagu mesi, peen nagu juus, valge nagu lumi, kerge nagu sulg, must nagu süsi, kerge nagu õhk, kollane nagu kuld, külm nagu jää, kuum nagu tuli, kiire nagu välk, sirge nagu joon, sinine nagu taevas, sile nagu peegel, ilus nagu pilt, raske nagu tina

Harjutus 4. Moodusta järgmiste sõnadega kaks liitsõna, milles kord on antud sõna esimene, kord teine liitsõna osa.

Näidis. *mägi – jäämägi, mäeahelik*

hammas, kook, arst, raamat, supp, maja, laps, kuur, laud

Harjutus 5. Moodusta järgmistest sõnadest kaks sõna, millest üks on liitsõna ja teine liitega sõna.

Näidis. *naine – perenaine, naiselik*

tuba, soo, sõna, kiri, karv, ime, tuli, laps, must, päev, uss, vesi

---

Peatüki lõpulugu

Sel pühapäevahommikul rääkis ema oma eelseisvast **esinemisest**. Ta mängis juba **keskkooli** ajast peale ühes **isetegevuslikus** teatris. Praegu valmistati seal ette kirevat kava. Ühe numbrina pidi ema lugema luuletust, kus väike tüdruk ütleb, et ta ei igatse terves **maailmas** muud nii väga kui punast **vihmavarju**.

„Ja tead, Mati,” jutustas ema isale, „huvitav on see, et ka mina tahtsin lapsena hirmsasti vihmavarju. Isegi ei tea õieti, miks. Värv polnud tähtis. **Peaasi**, et vihmavari. Ja kui ma selle kätte sain – ma olin umbes meie Mari vanune –, siis ei hoolinud ma sest suurt midagi.”

„Eks lapse soovidega ole sageli nii,” arvas isa.

„Ei-ei, Mati, ära tee suuri üldistusi. Vahel võivad olla soovid sellised, et...” Ema vaatas kõledale ja tühjale terrassile säärase pilguga, nagu näeks seal mõnda oma **lapsepõlve suursoovi**.

(Reet Made „Veli Oliver”)

- Jätka töövihikust harjutusega 18.
- Osa teksti liitsõnadest ja liitega sõnadest on trükitud tumedalt. Uuri, missugustest osadest need sõnad koosnevad.
- Millest unistasid sina, kui olid veel väike laps? Kas su soov täitus? Mida siis tundsid? Kirjuta sellest.

3. Kokku- ja lahkukirjutamisest

Harjutus 1. Tekstis on kümme liitsõna ekslikult lahku kirjutatud. Leia need ja kirjuta tekst õigesti vihikusse.

Ühel sügisel hommikul otsustas Martin minna kooli vendadega jalg palli mängima. Koolilähedasel palli platsil ootasidki juba rõõmsatujulised klassi vennad Jüri, Henri ja Margus. Loosi õnn naeratas Henrile ja Martinile ning peagi lõi Henri ava värava. Poiste mängu lust kasvas ja lõpp seisuks jäi 3 : 1. Pärast pallimängu oli mõnus juua õuna mahla ning süüa Marguse ema valmistatud küpsise torti.

Eelmises peatükis oli juttu liitsõnadest – liitsõna osad kirjutatakse alati **kokku**. Liitsõna teine sõna on **põhisõna**, esimene on täpsustav sõna ehk **täiend-sõna**. See näitab liiki.

Nt *juturaamat, pildiraamat, sõnaraamat*

Sõnu võib kirjutada kas kokku või lahku. Sageli sõltub sõnade kokkukirjutamine sõnaliigist.

Omadussõna ja nimisõna kirjutatakse tavaliselt **lahku**.

Nt *põnev raamat, naljakas film, haarav näidend, ustav sõber, jooneline vihik*

Kahe nimisõna puhul peab vaatama esimest sõna.

Lahku	Kokku
kui esimene sõna näitab kuuluvust: kelle või mille oma mingi asi on	kui esimene sõna näitab liiki või laadi: missugune mingi asi on
Nt <i>sõbra vihik, poisi pall, ema raamat</i>	<i>Nt kodutee, koolitee, metsatee; seinalamp, laualamp, põrandalamp</i>

Nimi-, omadus- ja arvsõna kirjutatakse **omadussõnaga kokku**, kui omadussõna lõpeb **ne-** või **line-**liitega.

Võrdle: *maja kõrgus – majakõrgune, pikad juuksed – pikajuukseline, rõõmus meel – rõõmsameelne, viis aastat – viieaastane*

Kõik eelnevad liitsõnad tuleb aga kirjutada **lahku**, kui täiendsõna ees on omakorda täiend.

Nt *see puuleht, aga selle puu leht; meetrikõrgune, aga kolme meetri kõrgune*

Sõnad kirjutatakse **kokku**, kui tekib täiesti **uue tähendusega sõna**.

Nt *vanasõna, lapsepõlv, õnneseen, sõnajalg*

Harjutus 2. Moodusta liitsõnu: vali põhisõna ette viis sobivat täiendsõna.

rõngas, nukk, raamat, muna, laud

pääste-, pildi-, aja-, prae-, hula-, kaltsu-, tiiva-, joon-, kana-, arvuti-, kõrva-, nurme-, koka-, käpik-, ujumis-, linnu-, küüinar-, pesa-, sõna-, töö-, vorsti-, värvi-, valve-, mäda-, peo-

Harjutus 3. Kas kirjutad sõnad kokku või lahku? Põhjenda.

mesi käpp, pikk kõrv, kana varas, haaviku emand, käbi kuningas, reinu vader, halli vati mees, tutt saba, kriim silm, okas kera

- Mis loomade rahvapärased nimetused need on? Koosta saadud sõnadega lauseid.

Harjutus 4. Põhjenda, miks tumedalt trükitud sõnad kirjutatakse kas kokku või lahku.

Minu isa on **pikka kasvu** ja **tumeda peaga**. Ta silmad on **kolmevärvilised**. Isa on alati **rõõmsameelne**.

Minu isa on **kalamees**. Ta käib merel kalu püüdmas. Mõnikord saab ta **suuri kalu**. Need on tursad, kellest võib teha **kalakotlette**. Kõige suurem isa püütud kala oli **kümnekilone** haug. Tal on **väike paat** ka. Sellega käib ta **lestapüügil** ja Äksi saarel ning mõnikord koos **vanaisaga lõbusõidul**.

Peatüki lõpuluugu

HAKKAMASAAMINE VANEMATEGA

Ei ole kerge olla poiss. Poiss olla on raske, sest juba varajasest east peale oodatakse sinult nii mõndagi. Isa tahab, et mängiksid rahvuskoondises jalgpalli, ja sellest unistusest ei loobu ta kergesti. Oh ei! Ja kui oled esiklaps, on lugu veel hullem. Sa kuuled ilmast ilma seda vanima poja ja pärija juttu. Isa ootab, et saad suureks ja avastad vähivastase ravimi, kui tormad parajasti mängu viimasel minutil eriti keerulise manöövriga Paul Gascoigne'ist mööda maailmameistrivõistluste finaalis, mis sel aastal peetakse mingil veidral põhjusel Põhjanabal mingi jääpanga tipus. Täevas hoidku! Kas su vanemad üldse mõistavad, kui palju osavust ja väledust nõuab oma peanupuga jääga kaetud pallile pihta saamine, kui sul on seljas talvevarustuse täiskomplekt?

Ja mida ootavad needsamad pühendunud ja ambitsioonikad lapsevanemad sinu õelt? Ei midagi erilist, piisab sellest, et ta abiellub mõne toreda kutiga. Eelistavalt sellisega, kes on (a) võimeline avastama rohu vähi vastu, tormates parajasti mängu viimasel minutil eriti keerulise manöövriga Paul Gascoigne'ist mööda, jne, jne, või (b) kahekordsete akende müügimees.

Täielik ebaõiglus, kas pole? Kuid samas pole elureeglite seas sellist, mis väidaks, et elu on õiglane. Ja jumal ise teab, mitu korda ma seda otsinud olen! Tuleb vaid suunurgad üles vedada ja see välja kannatada. Eelistatud on tobe grimass, mis veenaks su vanemaid, et oled parandamatu, keda on parem mitte torkida.

(Peter Corey „Kuidas tüdrukutega hakkama saada” põhjal, inglise keelest tõlkinud Gladys-Margit Vellamaa)

- Leia tekstist liitsõnad. Missugustest sõnadest need koosnevad?
- Kas ka sinu arvates on vanemate ootused poiste ja tüdrukute suhtes erinevad? Põhjenda oma arvamust. Kujutle, et oled ise lapsevanem. Millised ootused oleksid sul oma lapse suhtes?

4. Kui sõna on liiga pikk...

Harjutus 1. Järgmisest tekstist on kadunud kõik täishäälikud. Täishäälikuid tähistavad kriipsukesed. Proovi aru saada, millest on jutt, ja kirjuta tekst vihikusse. Kes on klassi kiireim?

Kl_ss_s _l_ m_t_m_t_k_t_nd. K_ll t_ks_s_s__n_l. _p_l_s_d
k_rj_t_s_d k_ntr_llt__d.
_p_t_j_ k_nd_s kl_ss_s r_ng_. T_ k_nts_d kl_ps_s_d v_st_
p_r_nd_t — k_ps, k_ps. T__ _l_ _pr_s r_sk_, k_lm_s _l_s_nn_
n__d_s p_r_sj_g_ p__m_rdm_st.

Sõnu saab **lühendada**. **Lühendamist** on tarvis tekstis sagedasti ette tulevate sõnade puhul.

Tavaliselt võetakse sõna esimene täht, nt *a* – *aasta*, *v* – *või*, *T* – *teisipäev*, *ETV* – *Eesti Televisioon*; või võetakse algustähed (sõna algusest kuni esimese *v* teise silbi täishäälikuni), nt *tr* – *trükk*, *õpil* – *õpilane*, *prof* – *professor*.

Liitsõna puhul kasutatakse samuti kas algustähte või ühe sõna katkendit, nt *L-Virumaa* – *Lääne-Virumaa*, *nn* – *niinimetatud*, *sealh*, *sh* – *sealhulgas*

Kahest sõnast koosneva ühendi lühendamisel märgitakse lühendisse harilikult sõnapiiri tähistav punkt, nt *s.a* – *sel aastal*, *s.o* – *see on*. Punkti kasutatakse ka juhul, kui lühend võib muidu mõne sõnaga segi minna, nt *sünd.* – *sündinud*.

Mõnikord lühendatakse sõna, kasutades ilmekamat osa tähtedest, nt *mnt* – *maantee*, *nt* – *näiteks*.

Mõni lühend võib tähistada ka mitut sõna, nt *t* – *tonn*, *tund*, *tänav*, *talv*

Kirjutades tuleb tihti ette olukordi, kus sõna ei mahu reale ära. Sel juhul tuleb sõna **poolitada**. **Poolitamisel** tuleb meeles pidada järgmisi reegleid:

1. Sõnu poolitatakse **silbi piirilt**, nt *ma-te-maa-ti-ka*.

2. Üksik täht ei tohi jääda rea lõppu või algusesse.

Näiteks ei poolitata sõnu *isa*, *aga*, *Õie*.

3. Liitsõnu on sobivaim poolitada sõnade liitumiskohalt, nt *vana-emaga*.

- Tuletage klassis meelde silbitamise reeglid.

Harjutus 2. Kirjuta katkend vihikusse ja poolita sõnad kõikidest võimalikest kohtadest sidekriipsuga. Liitsõnad poolita parimast poolituskohast. Kui leiad katkendist tundmatuid sõnu, arutage klassis, mida need tähendavad.

Veski ei ole üksi võimas majamürakas, on huvitav nii väljast vaadates kui ka sisemise ehituse poolest, koguni salapärane nagu tondiloss. Tammi vesivärvate tagant voolab vesi kivist renni mööda pahinal maja alla ja teisel pool tormab vahutades jõesängi. Sel ajal kui veski veel töötas, tähendab vilja jahvatas ja villa kraasis, pani veevool maja all turbiini suure jõuga pöörlema.

(Harri Jõgisalu „Vesiratta Madis”)

Harjutus 3. Mida tähendavad järgmised üldlevinud lühendid? Võrrelge klassis tulemusi, kindlasti on mõnel lühendil ka mitu tähendust.

a, k.a, jne, P.S, sept, õa, EEK, maj, jms, l, tn, ETV, m.a.j, ÕS, tel, jt, m, s.t, kg, v

Harjutus 4. Kirjuta lühisõnumi tekst vihikusse ümber, asendades lühendid välja kirjutatud sõnadega.

Tere, tädi.

Tulen laup, 5. okt s.a k 15.00. Kui saad, tule bussijaama vastu.

Bussi nr on 777, välj Rakverest 13.30.

Terv Liina

Harjutus 5. Leia igast reast see sõna, mis silpide arvu poolest ritta ei sobi.

tuju, tuul, taim, kass, kapp

vallatu, kollane, mardikas, varajane, pilkane

kivi, kivine, kali, talud, marjad

koi, pliit, kirss, kere, suusk

televiisor, mardisandid, majavalvurid, seinakellad, koolipäeval

laupäev, neljapäev, esmaspäev, kolmapäev, puhkepäev

telgid, valguses, nakkuse, heliseb, kasvame

varvas, karvane, koldes, kallid, tüütu

Peatüki lõpulugu

Lapsepõlve kodu ja mängumaa jäävad inimest saatma kogu eluks. Mis lapse-põlves armas, on seda ka suureks saades ning kutsub ikka ja jälle noorusmaale tagasi – ükskõik kui kaugel maa tagant.

Madise kodu sarnaseid talusid on meil mujalgi metsasalude ja põldude keskel, jõe kaldal või järve ääres, soo veerel – sama päikeseküllaseid, kui on Vesiratta. Talus on alati tegevust, iga päev käsil tööd ja toimetused, mis lastelegi huvitavad ja jõukohased, tarvis olla vaid uudishimulik ja ettevõtlik. Miks linnalapsed ootavad koolivaheaegu ja suve, millal pääseda vanavane-mate juurde? Vastust pole raske leida – sellepärast, et vajadus avaruse ja loodusläheduse järele on inimesele omane hallidest aegadest alates.

(Harri Jõgisalu „Vesiratta Madis”)

- Leia tekstist kõik liitsõnad, kirjuta need vihikusse ja poolita liitumiskohalt.
- Meenuta midagi ilusat ja armsat oma lapsepõlvest. Jutusta sellest. Miks on just see mälestus sulle eriti kallis?

5. Tekstiõpetus. Kirjeldav kirjand

Tekste on väga mitmekesiseid, nendega kohtume iga päev igal pool. Nii loeme ajalehtedest eri liiki tekste, näiteks uudiseid, arvamusaluseid, teateid, nalju. Koolis loeme õpikust ülesande tööjuhendit, kirjandustunnis pikemat õpikuteksti, kuulutustahvilt teateid jne. Õhtul loeme kodus ilukirjanduslikku raamatut, tänaval reklaame, silte, teateid jne.

Ka igaühel endal tuleb kirjutada tekste: tekstülesande vastuseid, tekstisõnumeid, seletuskirju, elektronkirju, luuletusi, kodu- ja klassikirjandeid.

Kirjandeid saab jagada kolme põhiliiki: jutustavateks, kirjeldavateks ja arutlevateks. See ei tähenda, et kõiki neid tekstiliike ei võiks olla ühes tekstis koos. Näiteks kriminaaljutus, kus põhiliselt jutustatakse sündmustest, kirjeldatakse täpselt ka sündmuskohta ja tegelasi, samas aga arutleb detektiiv võimaliku sündmuste käigu üle.

Harjutus 1. Vali üks õpetaja, kes annab teie klassile tunde. Püüa kirjeldada teda võimalikult täpselt, nimetamata kordagi tema nime. Kirjelda tema välimust, käitumist, kõnemaneeeri jm. Ole kirjeldades heatahtlik ja humoorikas. Teised klassist arvavad, keda kirjeldasid.

Kirjeldada saab igasuguseid objekte: inimest, loodust, tegevuskohta, meeleolu jm. Hea kirjeldus loob lugeja silme ette pildi sellest, mida autor kirjeldas.

Kirjeldamise puhul on väga oluline

- kasutada rohkesti omadussõnu ja võrdlusi, mis aitavad kirjeldatavat kõige paremini iseloomustada;
- leida üles see kõige tähtsam kirjeldatava juures, mida esile tuua;
- esitada kirjeldatava kohta võimalikult palju pisiasju, eri vaatenurki.

Harjutus 2. Loe läbi järgmised lühikesed kirjeldused. Missuguseid väljendeid autor tegelaste kirjeldamiseks kasutab?

Arno pani krihvli kõrvale ja vaatas oma seltsilistele esimest korda otsa. Selles oli rõugearmiline nägu ja nina paremale poole natuke viltu. Valkjaskollased juuksed olid hästi sassis. Seltsimees ei andnud aga palju aega ennast vaadelda. Ta läks kord-korralt rahutumaks, pöördus igasse külge nagu oherdi ja näitas, nagu oleks koolitöö temale hoopis kõrvaline asi, nagu ei oleks temal selleks praegu sugugi aega.

Seal oli tugev, paksu näoga poiss, tammus aeglaselt ühelt jalalt teisele ja sõi. Ühes käes oli tal tükk leiba, teises – rasvane lihakamakas. Keegi läks temast mööda ja astus talle jalale. Sööja ei pannud seda suuremat tähelegi, ümises aga korra: „Õige pimesikk!” ja sõi edasi.

Üks teine jälle, punaste juuste ja naljakate nõõpsaabastega, nähti oma uutmoodi sulepeaga üldist tähelepanu enesele tõmbavat. Ta käis uhkete sammudega ees, tema järel suur kari teisi, kes kõik nurusid: „Näita’nd, Kiir, näita!” Aga Kiir oli uhke poiss, ja ainult mõni üksik sai sellele au osaliseks, et talle sulepead näidati.

(Oskar Luts „Kevade”)

Harjutus 3. Vali üks järgmistest olukordadest ja kujutle end selle osaliseks. Kirjelda võimalikult täpselt ja värvikalt, mida mõtled ja tunned, missugune meeleolu sind valdab, mida sellises olukorras teeksid või ütleksid.

1. Kraapisid lotopiletit ja võitsid 100 000 krooni.
2. Said oma lemmikõppeaines ootamatult kahe.
3. Su vanemad teatavad ühtäkki õhtusöögilauas, et poole aasta pärast saad väikese venna või õe.
4. Su arvuti on katki ning parandamine võtab aega vähemalt kaks kuud.
5. Koju jõudes leiad, et sinuga ühes toas elav väike õde või vend on toonud koju suure hundikoera, kes hakkab teiega tuba jagama.
6. Sul on vaja kindlasti enne veerandi lõppu halb hinne ära parandada, kuid hommikul näitab kraadiklaas kõrget palavikku ja enesetunne on halb.
7. Sul avaneb võimalus õppida pool aastat vahetusõpilasena oma unistuste maal.

Peatüki lõpuluugu

Ethel oli maanõid, kes elas lagunenu osmikus ühes Rebasloost läände jäävas külas. Ta oli ümara näoga üsna lihtsameelne olend, kes armastas labidaga mangoldeid hakkida, teha pastinaagiveini ja kühveldada hobusesõnnikut absoluutselt kõigele, ja nagu inimesed sageli muutuvad oma koerte sarnaseks (või vastupidi), oli Ethel muutunud väga oma sea sarnaseks. Mõlemal olid ümarad roosad põsed ja väga lai tagumik. Mõlemad liikusid aeglaselt oma lühikestel karvastel jalgadel ja mõlemal olid tuhmpruunid väikesed unised silmad.

* * *

Belladonna oli väga noor nõid, kuldsete paksude juustega, kus rippus lühikõrvuline nahkhiir nagu väike krimpsus kuivatatud ploom. Belladonna juustes oli tavaliselt ikka midagi: musträsta pojuke, kelle ta ema oli sinna parkinud, seni kui ta ise ussikesi jahtis; oravalapsuke, kes tahtis oma pähk-leid kusagil rahu süüa, või liblikas, kes arvas, et tütarlaps on liilia või roos. Belladonna ninaots oli ülespoole; tal oli kõrge selge laup ja silmad, mis olid sinised nagu taevas.

(Eva Ibbotson „Milline nõid?“, inglise keelest tõlkinud Tiia Rinne)

- Võrdle kahe nõia välimust. Kumb tundub sulle põnevam? Miks?
- Joonista emb-kumb nõidadest. Järgi täpselt kirjeldust.
- Jätka töövihikust harjutusega 41.

6. *h*-täht sõna alguses ja sees

Harjutus 1. Arvutikratt on söönud ära kõik *h*-tähed. Kirjuta tekst vihikusse, lisa puuduvad tähed.

Lie istus ingetuna pingile. Enam polnud tal vaja varga kombel iilida. Ta oli pääsenud!

Ommik oli mõnusalt vaikne, vaid mõni üksik tuuleil ulkus pargis ringi. Esimesed päikesekiired ellitasid puude latvu ning paitasid õrnalt tüdruku elepruune juukseid. Veidi eemal askeldas kaks arakat, kes piilusid uudisimulikult ingeldavat tüdrukut.

Äkki kuulis tüdruk mingit kummalist äält. Tüdruku nägu oli irmul.

- Mis juhtus edasi? Kirjuta loole lühike lõpp.

***h*-täht** on mõnikord salakaval, hääldamisel ei pruugi me seda kuulda, kuid ometigi on see kirjpildis olemas. Pea mees järgmist:

– Kuigi me hääldades tihti ei kuule, et sõna algab ***h-ga***, kirjutatakse see siiski sõna algusesse. Mõnikord võib olla nii, et hääldad küll kaht erinevat sõna ühtmoodi, kuid kui kirjutad ühe sõna ette ***h-tähe***, tekib hoopis teise tähendusega sõna, nt *ala-hala*, *allikas-hallikas*.

- Et sõna alguse ***h*** vahel ei kosta, ole ettevaatlik liitsõnade kirjutamisel. Jälgi, et ***h*** ei kaoks põhisõna eest, nt *kiikhobu*, *wudishimulik*.
- Kui ***h*** satub kaashääliku kõrvale, ära unusta pikale ***h*** hääldusele vaatamata kaashäälikuühendireeglit, nt *vahva*, *trahvima*, *juhtum*, *praht*.
- Jäta meelde, et sõna ***aitäh*** lõpus on vaid **üks *h***. Samuti on **üks *h*** niisuguste sõnade lõpus nagu *noh*, *jah*, *toboh*.

Harjutus 2. Võrdle järgmisi sõnapaare. Kas tead kõikide sõnade tähendust? Koosta vihikusse laused, kasutades kõiki antud sõnu.

hallikas – allikas, hõng – õng, hiilid – iilid, hea – ea, hoiatas – oiatas

Harjutus 3. Mängige klassis 5-minutilist ***h*-tähe** mängu.

Moodustage kahe- kuni neljaliikmelised võistkonnad. Igal võistkonnal peab olema viis paberilehte, mille peal on võistkonna nimi. Kui õpetaja märku annab, läheb käima mängu esimene voor, mis kestab täpselt ühe minuti. Selle aja vältel peab võistkond leidma võimalikult palju ***h*-tähega** algavaid nõutud sõnu, näiteks tüdrukute või poiste nimesid, linnu Eestis ja/või mujal, loomi, linde, lilli/taimi, lauljaid, tööriistu, toite. Kui minut saab täis, tuleb paber kohe tagurpidi lauale panna ja võtta uus, sest algab järgmine minutine voor, mille jooksul tuleb leida järgmisel teemal ***h*-tähega** sõnu. Teemad dikteerib õpetaja, kes uue vooru ajal korjab laudadelt ka elmised vastuselehed. Lõpuks loetakse kokku, kui palju punkte võistkonnad kogusid.

Harjutus 4. Mõnikord erinevad sõnad üksteisest vaid vähesel määral. Siiski on väga oluline nende tähendust teada, et neid õiges olukorras kasutada. Arutage klassis, mida tähendavad järgmised sõnad, ja kirjutage vihikusse laused, milles kasutate sõnu õiges tähenduses. Vajadusel otsige abi ÕSist.

haigestuma, haigestama, haigenema, haigestunu, haigestumus, haiglaslik, haiglane

Harjutus 5. Missuguste sõnade ees peab kindlasti olema **h**-täht?

Missugused sõnad võivad ka **h**-tähta jääda?

unt, ämar, oone, oid, iir, ernes, eide, ea, all, allikas, ais, irnuma, irmus

Harjutus 6. Koosta lauseid, kus kasutate järgmisi sõnu.

harutama, arutama, hirv, irv, hagu, agu, Agu, harv, arv

Harjutus 7. Mõistata. Kõik vastused algavad **h**-ga ja vastussõna tähtede arv on antud mõistatuse järel sulgudes.

Hobusega tuleb, härgadega läheb? (6)

Kõik tunnevad, aga ükski ei näe? (4)

Mees ajab teda ära, mida enam ajab, seda enam tagasi tuleb? (4)

Sööda kui venda, seo kui varast? (6)

Seitse venda ühes kindas? (9)

Peatüki lõpulugu

MÕISTATAMISEST

Rahvasuus levinud mõistatused on osa suulisest rahvaloomingust, mida on põlvest põlve edasi antud. Mõistatuste loojaiks olid talupojad. Mõistatustes iseloomustati ilmeka, piltliku ümberütlemise kaudu kõike seda, mis igapäevases elus oli vajalik ja oluline. Rohkesti on mõistatusi tööriistadest, koduloomadest, elamust ja muust. Need mõistatused aitavad veel tänapäevalgi meie esivanemate eluolu ja kõnepruuki tundma õppida.

Vanasti arvati, et mõistatamisel teatud ajavahemikul on imejõud. Nii mõistatati palju näiteks sügistalvel. Usuti, et siis sünnib lammastel tähnilisi tallekesi ja lehmadel kirjusid vasikaid. Selleks pidid mõistatusi hästi lahendamata just naised. Veel usuti, et mõistatamine võib ära hoida „lusikate kadumise”, see tähendab toidu lõppemise majast.

(Vilma Metstak „Mõista, mõista...”)

- Tee vihikusse teksti põhjal väike mõistekaart: esita hästi lühidalt, mida said tekstist teada.

- Jätka töövihikust harjutusega 46.

7. Suur algustäht

Harjutus 1. Leia tekstist kõik nimed. Kuidas kirjutatakse nime algustäht?

Ühes Läänemaa külas elab väike tüdruk Pille koos oma ema Helle ja isa Matiga. Neil on kodus palju loomi: koer Tuksi, kass Kõuts, lehm Mustik ja hobune Miira. Kanad on neil ka, kuid kanadel nimesid ei ole.

Eelmisel nädalal käis Pille vanaema Martaga Tallinnas, kus nad nägid Paksu Margareetat ja Kolme Õde. Tagasi sõitsid nad aktsiaseltsi Läänemaa Liinid bussiga. Sõiduigavuse peletamiseks ostis vanaema endale Eesti Ekspressi ja Pillele Tähekesse.

Kõik **nimed** kirjutatakse **suure algustähga**. Nimed on näiteks

inimestel: *Ants Kask, Pille Mänd;*

loomadel: *Muri, Miisu, Punik;*

kohtadel: *Hellamaa, Suure-Jaani;*

ehitistel: *Pikk Hermann, Paks Margareeta;*

asutustel: *Tallinna Väike-Õismäe Gümnaasium, Eesti Energia;*

riikidel: *Eesti Vabariik, Rootsi Kuningriik;*

ajalehtedel: *Postimees, Virumaa Teataja;*

ajakirjadel: *Eesti Naine, Stiina, Tehnikamaailm;*

taevakehadel: *Päike, Suur Vanke.*

Suure tähga kirjutame ka **hüüdnimed:** *Raits (Raivo), Pikk (pikk õpilane).*

Samuti kasutame suurt algustähte **kaupade** märkimisel: *Madise (leib), Teekonna (kommid), Doktor (vorst)*

Harjutus 2. Leia tekstist kõik nimed.

RÜNDEMÄNGIJAD: KENNETH KERUNDI, BENNY FREDRIKSSON JA BERT SUPERTÄHT LJUNG.

KENNETH KERUNDI ON KA KUMMALINE NIMI. AGA TA EI OLE ROOTSLANE. TA ON UGANDAST. TA RÄÄGIB, ET TEMA EMA JA ISA OLEVAT JALGRATASTEL SIIA SÕITNUD. NAD TAHTNUD KEENIASSE SÕITA, AGA EKSID ÄRA JA SATTUSID KONGOSSE. KEEGI EI USU TA JUTTU. KENNETH ON ALATI PÄEVITUNUD. SEE ON EBAÕIGLANE. MEIE TREENER GORDON ÜTLEB, ET TA ON VÕISTKONNA KÕIGE PAREM MÄNGIJA. TA VALETAB.

KA BENNY FREDRIKSSON KÄIB MINU KLASSIS JA TEDA KUTSUTAKSE BENNY KULDJALAKS, KUI TA PALLILE PIHTA SAAB. KUI TA PALLI KAOTAB, KUTSUTAKSE TEDA BENNY TÖMPJALAKS. 72 PROTSENDIL JUHTUDEST KUTSUTAKSE TEDA BENNY TÖMPJALAKS.

(Sören Olsson, Anders Jacobsson „Bert ja vennad”, rootsi keelest tõlkinud Anu Tärvis)

Harjutus 3. Kirjuta korraliku käekirjaga vihikusse Aino Perviku raamatu „Dixi ja Xixi” tegelased. Suurtele tähtedele tõmba joon alla.

KLOUN DIXI, KOER XIXI, ELEVANDILAPS MBUMBA, KÖIETANTSI-
JANNA DESDEMOONA, TULENEELAJA DESPERAADO, LORELEI, TULE-
TÕRJUJA ANDERSSON, DON LORENZO, SIEGFRIED, AMALIE, NÄÄPSU,
KATI, TULETÕRJUJA HERBERT

Harjutus 4. Kirjuta järgmised Eesti linnanimed tähestikulises järjekorras vihikusse.

KÄRDLA, KURESSAARE, PÄRNU, HAAPSALU, TALLINN, RAPLA,
PAIDE, VILJANDI, VALGA, VÕRU, PÕLVA, TARTU, JÕGEVA,
RAKVERE, KOHTLA-JÄRVE

Peatüki lõpulugu

KUIDAS MU KODUKOHT NIME SAI

(2003/2004 Juhan Kunderi Seltsi jutuvõistlusel äramärgitud töö)

Janet Õunapuu

See lugu juhtus kaua aega tagasi ja pajatab Pääsusilma talukoha saamisloost. Ammu-ammu elas üks rikas mees. Ta armastas väga lilli, eriti pääsusilmi. Ta istutas neid palju oma maja ümber ja imetles neid iga päev. Tema aias töötas palju aednikke, kes hoolitsesid tema lilled eest. Eriti hoolega pidid nad hoolt kandma pääsusilmade eest. Kuigi rikka mehe juures töötas palju aednikke, ei tähenda see, et ta poleks ise lilled eest hoolitsenud. Igal hommikul tõusis ta vara, õhtuti läks hilja magama, kogu päeva aga veetis ta oma lilledes keskel.

Aastad läksid mööda. Mehe varandus vähenes iga aastaga, kuni ühel päeval avastas ta, et on jäänud päris vaeseks. Ta ei suutnud enam aednikele palka maksta ja need lahkusid tema juurest. Lõpuks pidi mees ka ise oma suurest ja uhkest majast lahkuma. Ta nuttis, kui pidi oma aiaga hüvasti jätma.

Mees rändas ja rändas, et tööd otsida. Lõpuks jõudis ta Virumaale ühte väikesesse külakesse. Ta sai Essu mõisas tööd ja asus elama mõisa lähedusse väikesesse viletsasse majasse. Aga mees oli kurb, sest ta pidi varahommikust hilisõhtuni tööd rabama ega saanud tegeleda oma maja ja aiaga. Ta unistas oma ilusast aiast iga päev.

- Jätka töövihiku harjutusega 53.
- Leia tekstist kohanimed.
- Lugu räägib ühe koha nimesaamisloost. Mõttele sinagi välja niisugune muistend mingist kohast, selle nimest.